

SUPRAVEGHEREA—DIMENSIUNE
A CONTROLULUI SOCIAL ÎN
POSTMODERNITATE.
VIRTUȚI ȘI RISCURI PENTRU LIBERTATEA ȘI
DEMNIȚATEA UMANĂ

Conf. univ. dr. George-Mircea BOTESCU

Universitatea din București

george.botescu@gmail.com

**Abstract: Surveillance, Dimension of Social Control in Postmodernity.
Virtues and Risks to Human Freedom and Dignity**

As criminologist Martin Innes emphasises in his comprehensive research „Understanding Social Control. Deviance, Crime an Social Order”, the principal logics and practices of social control have been profoundly transformed by the development and proliferation of surveillance technologies. Surveillance has belonged traditionally to policing but in late-modernity, the conducting of surveillance has infiltrated a variety of public and private areas. The development and dispersal of the technologies for the monitoring of conduct, as one of the principal modes via wich late-modernity societies, seek to modify behaviour, reglate deviance and respond to problems of social order, including societal level. Ethically speaking, the proliferation of „electronic eyes”, in both public and private spaces, represents a top difficult moral and axiological dilemma, regarding the pervasive expansion of „control net” and the imperative of protection the fundamental values of freedom and human dignity. In this paper, I will try to examine some of the dimensions of surveillance and its multifaced application, mainly observing the framework designed by Martin Innes and the other criminologists engaged in significant ontological and epistemological analysis of surveillance.

Keywords: control social, supraveghere, monitorizare, postmodernitate, modernitate târzie, tehnologii moderne de control și supraveghere, ordine socială, supraveghere disciplinară, supraveghere liberală, controlul criminalității, consum, integrare sistemică, supraveghere sinoptică, detectarea devianței, sisteme de camere de luat vederi, pervaziv, libertate, demnitate

Ne propunem să analizăm conceptul de control social, din perspectivă postmodernă, pornind de la analiza amplă pe care o întreprinde criminologul Martin Innes în lucrarea „Înțelegerea controlului social. Devianță, criminalitate și ordine socială” (*Understanding Social Control. Deviance, Crime and Social Order*).

Deși conceptul de control social a constituit un nucleu pentru sociologia devianței, actualmente pare că a devenit de acută actualitate, atât în criminologie, cât și în științele sociale, și chiar într-o perspectivă mai largă, transdisciplinară. Această evoluție conceptuală credem că poate fi atribuită modalităților în care societatea se dezvoltă și traiectoriilor complexe în care comportamentul nostru se configurează din ce în ce mai mult ca fiind subiect al diferitelor forme de control. Martin Innes consideră că legăturile dintre controlul social, ca obiect de studiu academic și practicile controlului social, realizate de profesioniști și de oamenii obișnuiți pot fi descoperite chiar în primele semnificații ale termenului. Modalitățile în care cercetătorii au formulat și au înțeles dinamica și logica controlului social au fost configurate de paradigmele dominante ale timpului respectiv, dar și de către realitatea socială însăși.

Autorul consideră că noi trăim într-o perioadă istorică în care aparatul de control este reconfigurat într-o perspectivă comprehensivă. Credem că este evident că evoluția controlului social în societățile modernității târzii este foarte complexă, implicând o paletă de agenții statale și nonguvernamentale, utilizând o multitudine de tehnologii, strategii și idei interconectate. Cu certitudine, se impune faptul că deasupra tuturor, aparatul de control a devenit mai intens și mai sistematic. În mod contraintuitiv, această situație este un produs al abordării descentralizate, în cadrul căruia sunt aplicate inovațiile în practica controlului. În anumite arii și în conformitate cu specificul unor probleme sociale, statul și-a întărit puterile, dar în relații cu multe alte entități, a încurajat alți actori sociali să-și asume responsabilitatea de a răspunde devianței.

Martin Innes consideră că realizarea controlului social implică extinderea acestuia și multiplicarea rețelelor de control social. Chiar în dinamica justiției penale și în alte segmente mai soft ale aparatului de control, este evident că din ce în ce mai mulți oameni devin subiectul unor forme de control. În parte, aceasta reflectă o schimbare în unele dintre logicile practicii controlului social, în care identificăm o schimbare, de la concentrarea asupra devianților individuali, către o preocupare de stratificare a întregii populații și teritoriului. Oricare dintre aceste

presiuni către o infiltrare graduală a expansiunii aparatului de control au fost amplificate și consolidate printr-un proces „exogen” și unul „iatrogen”. Un proces exogen implică dezvoltarea de noi clasificări pentru devianță și încadrarea în acestea și a regimurilor de control. Procesul iatrogenetic, un termen utilizat de Stan Cohen (*Visions of social control*, 1985) pentru a desemna modurile în care sistemele de control utilizează gradual o multitudine de nivele ale controlului. Într-un astfel de sistem, acei subiecți care nu pot fi încadrați într-un anumit nivel pot fi pur și simplu realocați într-un altul, care e specializat într-o formă mai intensă de control.

Sentimentul că nivelele de control în cadrul societății sunt în extindere și intensificare este parțial generat de modurile în care tehnologiile și strategiile specifice au devenit din ce în ce mai sofisticate, dând posibilitatea controlului social să penetreze mai ușor acele aspecte, care anterior erau considerate arii private ale comportamentului. Totodată, trebuie să recunoaștem că, în mod evident, controlul social a devenit din ce în ce mai opac. Proliferarea controalelor situaționale, alături de alte strategii, face mai greu de identificat când a fost realizat în mod precis controlul.

În acest sens, evoluțiile contemporane reprezintă o continuare a unui trend istoric pe un termen mai lung privind practicile de control social, în care acestea au fost progresiv raționalizate, prin rafinamente tehnice și metodologice, generând noi specializări și, în cadrul acestui proces, noi probleme care trebuie să fie supuse controlului. Martin Innes subliniază că, proiectând aceste dezvoltări, poate apărea pericolul asumării automate că trăim într-o distopie, în care fiecare sferă a comportamentului nostru este subiect de control. Aceasta ar fi o suprasimplificare, consideră autorul, pentru că, în realitate, situația este mult mai complexă. În primul rând, deși anumite părți ale aparatului modernității târzii au fost reconfigurate, alte părți nu au fost revizuite, iar operațiunile lor continuă, în conformitate cu prevederile tradiționale. În plus, fiindcă agențiile de control se confruntă cu noi probleme și preocupări generate de realitatea socială, altele sunt retrogradate în importanță și pot deveni mai rar operaționale. Cu certitudine, deși potențialul agențiilor guvernamentale de a exercita mai mult control social a devenit manifest prin avansurile tehnologice, în anumite grade acesta a fost diminuat și inhibat de restricțiile financiare și de resursele care au limitat capacitatea de a utiliza pe deplin potențialul existent. Innes concluzionează că se manifestă o semnificativă tensiune în sistemele sociale aparținătoare modernității târzii,

între capacitatea ideatică a ceea ce ne putem imagina referitor la practicile de control și capacitatea materială disponibilă pentru a le realiza.

Cercetările empirice realizate asupra diverselor tehnici de control sugerează că ele sunt adesea mai puțin eficiente în practică decât sugerează discursurile teoretice asociate cu acestea. În ciuda tuturor promisiunilor care au fost făcute legat de noile strategii și măsuri de control social, este important să conștientizăm eficacitatea lor relativ limitată, probată de faptul că nivelele de devianță concretizate în statisticile judiciare rămân foarte înalte.

Pe de altă parte, autorul remarcă un fenomen inedit. Chiar acele tehnologii care sunt implicate în abordările noi și inovative ale controlului social sunt implicate și în crearea unor noi forme de devianță, care se impun controlului. De exemplu, explozia tehnologiilor informatice a făcut ca furtul de componente ale computerelor (computer chips) să devină o infracțiune gravă. Corelativ, amplificarea comunicării prin tehnologii cum ar fi Internetul a creat oportunități pentru subiecții înclinați să acceseze pornografie infantilă sau, mult mai grav, pentru teroriști, să-și coordoneze atacurile. Dar odată cu crearea unor noi tipuri de devianță, aceste tehnologii au oferit noi oportunități pentru mulți dintre noi și totodată, așa cum este din ce în ce mai evident, posibilitatea de a accesa aceste oportunități nu este independentă de nivelele statusului social. Această inegalitate este reflectată și de comportamentul controlului social, unde există o bifurcare din ce în ce mai semnificativă, deoarece practicile de control urmăresc să asigure incluziune pentru unii și excluziune pentru alții. Strategiile incluzive urmăresc să reintegreze deviantul în cadrul normelor, instituțiilor și structurilor societății prin programe punitive sau de terapie. În contrast, strategiile de excluziune sunt fundamentate pe o logică conform căreia schimbarea și reformarea dispoziției subiective a individului este extrem de dificilă și, în ultimă instanță, imposibilă, și ca urmare este mai bine ca aceste persoane să fie izolate de oportunitățile prin care s-ar putea angaja în comportamentul deviant.

Descrierea pattern-urilor contemporane și a logicii de control social apare ca o sarcină complexă. Așa cum evidențiam anterior, problema nu constă doar în faptul că modalități vechi de control social au fost înlocuite de altele noi. La fel, problema nu se rezumă la multiplicarea instanțelor de control, acolo unde un număr din ce în ce mai mare de organizații publice și private s-au angajat în funcții de control. Într-o măsură progresivă, aceste funcții de control sunt proiectate ca operații

de organizare socială și a mediului. Ele au devenit formalizate, având ca obiective explicite ale activităților funcții care anterior erau doar latente. Unele dintre aceste controale sunt motivate de un auto-interes instrumental și de dorința de a menține sau de a se consolida profitabil, dar procedând astfel, ele pot conlucra spre binele public, întărind percepțiile de securitate și ordine, în general.

Poate fi argumentat că cea mai importantă componentă a acestor inovații a constituit-o creșterea accentului pus pe managementul riscurilor și stabilirea controlului actuarial al discursurilor. Schimbarea către o logică mai predictivă, care caută să anticipeze producerea devianței, înainte de a avea loc, a presupus o abordare profund diferită a schemei controlului. Aceasta a implicat introducerea unei noi practici de control, în același timp cauzând reforma altor practici de control deja stabilite. În plus, ceea ce pare că s-a întâmplat este faptul că granițele dintre diferite surse și tipuri de control s-au atenuat și, ca rezultat, un set de diferite forme de control social și de tehnologii de supraveghere sunt din ce în ce mai mult combinate.

Motorul dezvoltărilor curente constă în combinarea preocupărilor privind starea societății, rezultate din condițiile structurale și existențiale asociate cu viața din modernitatea târzie. Aceste sunt consolidate, canalizate și amplificate de către problemele persistenței ratelor criminalității înalte. Motivate de senzația insecurității materiale și existențiale, funcțiile controlului au fost reinstrumentalizate și reoperaționalizate. Oamenii sunt mai puțin doritori să se bazeze pe controlul social informal și au din ce în ce mai puțină încredere că aceste aranjamente vor corespunde nevoilor lor. Ca rezultat, au fost introduse noi roluri, cum ar fi, gardienii comunității, gardieni ai securității ș.a., pentru a îndeplini funcții de control, iar oamenii par că doresc să finanțeze aceste tipuri de control, în încercarea de a consolida percepția securității personale și a proprietății lor.

Forțe sociale similare sunt implicate în dezvoltarea dreptului ca instrument esențial de control social formal. Aceasta este o justificare în curs a societății, deoarece dreptul penetrează diferite domenii ale vieții sociale, în ideea reglementării problemelor potențiale. Relaționat cu aceasta, tehnologiile de supraveghere sunt utilizate să monitorizeze atât spațiile publice cât și private, iar viața organizațională este în mod progresiv subiectul auditării, pentru a verifica probitatea comportamentelor.

În multe domenii, prin diseminarea discursului psihoterapeutic și psihanalitic, devianța a devenit un aspect normal al identității sociale. Discutând despre normalizare, autorul nu utilizează sensul foucauldian, el se referă la faptul că mulți oameni au fost încurajați să se gândească la viețile lor, la identitățile și personalitățile lor, ca și cum ar fi în continuă transformare. Aceste cadre discursive au construit noi clasificări ale devianței personale, care să fie tratate și să răspundă printr-un set de posibile intervenții, inculcând nevoia unui auto-control consolidat.

Supravegherea

„Te-ai simțit vreodată supravegheat? Ei bine, în modernitatea târzie, probabil că ești”. Această interogație hamletiană formulată de Martin Innes primește un răspuns probabilistic cu accent asupra orizontului temporal postmodern. Principalele logici și practici ale controlului social au fost profund transformate, prin dezvoltarea și proliferarea tehnologiilor de supraveghere. Ca o modalitate de control social, supravegherea a fost în mod tradițional configurată ca parte a activității poliției și a arsenalului punitiv al statului. Dar în modernitatea târzie, design-ul supravegherii a infiltrat-o într-o varietate de situații publice și private, printr-o panoplie de tehnici și tehnologii și este realizată cu multiple obiective. Aceasta nu mai aparține doar agențiilor formale de control social, chiar a fost decuplată de ele și a devenit, efectiv, mai sistematică și mai intensă. Așa cum remarcă Garry Marx, aceasta a adus la suprafață „...aspecte ale realității, care anterior erau ascunse și nu ofereau nicio informație. Oamenii au fost reorientați într-un fel, dinăuntru, în afară, și ceea ce era anterior invizibil și lipsit de sens devine vizibil și plin de sens”. Dezvoltarea și dispersia tehnologiilor de monitorizare a comportamentului au propulsat supravegherea, ca unul dintre principalele modalități prin care societățile modernității târzii urmăresc să modifice comportamentul, să reglementeze devianța și să răspundă problemelor de ordine. Proliferarea „ochilor electronici” ale sistemelor camerelor de luat vederi, atât în spațiile publice, cum ar fi centrele orașelor, cât și în spații mai private, cum ar fi locurile de muncă și mall-urile, reprezintă una dintre cele mai vizibile manifestări ale expansiunii rețelei de control. De menționat că există o multitudine de metode de supraveghere, mai puțin evidente, mai invizibile, care sunt în prezent în uz. În multe arii ale vieții noastre sociale suntem monitorizați,

într-un fel sau altul, cu intenția restricționării probabilității angajării noastre în acte deviante sau de dezordine.

O încercare de a defini supravegherea

David Lyon (2001) a definit supravegherea ca „...orice culegere și procesare de date personale, identificabile sau nu, având ca obiective influențarea sau managerizarea acelorale ale căror date au fost culese”.

Astfel, supravegherea implică monitorizarea intenționată a comportamentului pentru a permite identificarea, acumularea și clasificarea de informații, cu intenția de a modifica acest comportament într-o anumită direcție sau modalitate.

Totuși, este important ca actuala creștere a interesului referitor la tema supravegherii să nu fie greșit interpretată. Un observator obișnuit ar putea uita să judece că rapida expansiune a literaturii referitoare la supraveghere semnaleză o mișcare inedită în logica și practica controlului social și că, practic, noi am asistat la apariția unui nou mod de control. Aceasta ar putea să fie o impresie falsă. Ca parte a unui grup de viață, comunitățile umane au dezvoltat întotdeauna mijloace pentru observarea reciprocă a comportamentului. De exemplu, în Grecia și Roma Antică, designul arhitectural era folosit pentru a face vizibile public anumite forme ale comportamentului curent. Similar, există documente istorice, referitoare la perioada ciumei, în care comunitățile erau forțate să delege indivizi care să monitorizeze populația în anumite zone, care să urmărească evoluția plăgii și, ca urmare, să limiteze dispersia contagiunii. Este un sistem de supraveghere descris de Foucault, în care apare figura sindicului, cel care a fost însărcinat de membrii unei comunități să îi urmărească evoluția și să înregistreze răspândirea epidemiei în interior ei. La rândul ei, munca sindicului era monitorizată de intendenți, care raportau magistraților, care raportau primarului.

Așa cum arată exemplele prezentate, dezvoltarea aparatului menit să conducă supravegherea populației a fost o problemă centrală în dezvoltarea sistemului statului-națiune modern și a mecanismelor prin care regimurile fundamentale coercitive au urmărit să-și perpetueze dominația asupra cetățenilor. Abordarea inovativă în sistemele de supraveghere din modernitatea târzie constă în modul în care este realizată observația, profunzimea și scala pe care o implică. Ca urmare, putem distinge între vechi și nou, între stilurile de supraveghere moderne și cele postmoderne.

Prima caracteristică esențială a noii supravegheri o constituie extinderea pe care a realizat-o în aspectele de rutină ale vieții cotidiene. Cetățenii modernității târzii s-au obișnuit rapid cu ideea că, în fapt, comportamentul lor în ariile rezidențiale, în trafic etc. este monitorizat printr-o multitudine de modalități, prin camerele instalate pe șosele, în parcuri și benzinării, la casierii, în centrele urbane, în centrele comerciale, în școli, pe stadioanele de fotbal sau pe terminalele de transport. O a doua caracteristică esențială a noii supravegheri este că tinde să se bazeze pe reluarea observării prin tehnologia media. Așa cum menționează Lyon „supravegherea este decorporalizată”. Aceasta este încapsulată prin distribuirea camerelor de luat vederi, într-o multitudine de locații urbane și suburbane. Mișcarea de bază a fost aceea în care supravegherea a proliferat și a devenit progresiv sistematizată, într-o multitudine de arii publice și private, ca rezultat al instalării unei varietăți de tehnologii cu capacități de monitorizare în aceste zone. În acest proces, anumite funcții de supraveghere au devenit progresiv ascunse, în timp ce altele au devenit mai vizibile.

Supravegherea este, ca urmare, un subiect central pentru cei care încearcă să înțeleagă practicile ordinii sociale în societățile postmoderne. Discutând mai pe larg, putem identifica două perspective principale asupra supravegherii: prima poate fi numită teoria supravegherii disciplinare care poate fi contrapusă teoriei supravegherii liberale.

Supravegherea disciplinară

Cea mai influentă teorie asupra naturii și funcțiilor supravegherii în post-modernitate a fost fundamentată de Michel Foucault și, în mod particular, prin conceptele sale de disciplină și panopticism.

Pentru Foucault, schimbarea principală produsă de iluminism și nașterea modernității a constat în comportamentul puterii de stat, așa-numita „raison d'état”. În timp ce anterior, autoritatea statului suveran se exercita prin forța coercitivă, în scopul subjugării cetățenilor, pentru a-i conduce și controla, statul modern a dezvoltat noi tehnologii ale puterii pentru a-și realiza funcția, care au fost în mod progresiv distribuite către principalele instituții strategice ale societății. Esențială în această reconfigurare a puterii a fost emergența a ceea ce Foucault a denumit disciplină. Disciplina este o formă de putere automatizată, în

cadru al căruia subiectul regimului este indus să devină auto-determinat (self regulating), astfel încât să acționeze „normal”.

Generația acestei monitorizări automate a sinelui a fost reflexivă și în cea mai mare parte neobservată, argumentează Foucault, bazându-se pe principiile supravegherii de tip panoptic. Panopticon a fost un proiect arhitectural de închisoare, realizat de reformatorul utilitarist Jeremy Bentham, în sec. XVIII. Proiectul lui Bentham a urmărit să evidențieze modul în care exercițiul puterii asupra celulelor unui sistem penitenciar poate fi raționalizat, cu intenția de a îmbunătăți natura deviantă a deținuților. Proiectând arhitectura închisorii, care să asigure un potențial de supraveghere constantă, deținuții ar fi încurajați să accedă la puterea regimului și să devină normali.

Pentru Foucault, semnificația proiectului lui Bentham era un exemplu paradigmatic, care personifica, pe larg și în profunzime, transformările guvernantei în întreaga societate, în acest stadiu al modernității. Design-ul închisorii de tip panoptic pune în operă logica panopticismului care implică automatizarea și dezindividualizarea puterii prin observație sistematică. Așa cum notează Foucault, acest proiect este polivalent în aplicațiile sale, transformând o serie de importante așezăminte sociale și instituții, incluzând aici, penitenciarele, școlile, spitalele, azilele, uzinele, depozitele, începând din sec. XVIII și până astăzi.

Dispersia progresivă și dezvoltarea disciplinei, precum și principiile panopticismului au fost facilitate de dezvoltarea unor noi instituții, dar și ca rezultat al căilor prin care s-a infiltrat în instituțiile deja stabilite și le-a transformat din interior. Acest fenomen s-a impus în mod particular în dezvoltarea aparatului de control administrativ al statului, care s-a specializat în colectarea de date referitoare la variate aspecte ale vieții și muncii cetățenilor, date care în mod progresiv au fost utilizate pentru proiectarea intervențiilor guvernamentale mai eficiente. Aceasta a stabilit capacitatea de angajare în guvernarea „sufletului” prin reglementarea corpurilor fizice, bazată pe un management și un training al subiectivității, în mod continuu și progresiv, constituind, în final, o schimbare principală în relațiile dintre stat și cetățeni. Astfel, dezvoltarea unei rețele de supraveghere a permis crearea unei rețele instituționale a societății, ceea ce a constituit, atât un produs, cât și o abordare particulară a guvernării. Ultima dimensiune este importantă, deoarece pentru Foucault, automatizarea supravegherii apare, de asemenea, în cadrul tehnologiei de

monitorizare. Supravegherea nu a fost direcționată numai în exterior către o populație sau o problemă externă, ci și în interior, prin monitorizarea reflexivă a operațiilor mașinii însăși.

Ideile lui Foucault despre disciplină și panopticism au fost cu precădere importante în ceea ce privește influența pe care au avut-o asupra autorilor care s-au ocupat de conduita supravegherii în societatea contemporană. În fapt, Foucault nu s-a ocupat niciodată de subiecte legate de computerizare, dar mulți dintre autorii care au încercat să înțeleagă extinderea și dezvoltarea tehnologiilor informaționale și de comunicare au găsit în opera sa aspecte care i-au ajutat să înțeleagă performanța funcțiilor de supraveghere. De exemplu, Mark Poster (*The mode of information*, 1991) vorbește despre prezența unui superpanopticum, în care tehnologiile informaționale și de comunicare dobândesc capacitatea de a captura și procesa mari cantități de date și devin instrumente perfecte de accelerare și amplificare a supravegherii. Mari cantități de date, referitoare la un mare număr de activități pot fi agregate într-un punct central și, ca urmare, utilizate pentru urmărirea modului în care oamenii acționează. La rândul lor, acestea pot permite mai multe intervenții efective.

Peste toate acestea, logica supravegherii fundamentate de teoria foucauldiană este în mod esențial distopică. Ea argumentează că era modernității s-a bazat pe emergența unui mod de raționalitate a cărui putere era orientată pe epistemologii încadrate cu discursuri particulare, în care subiecții erau convinși în mod subtil să-și controleze propriul comportament. Coerciția nu mai era un lucru esențial și explicit. Mai degrabă, pentru cea mai mare parte dintre ei, era în mod implicit integrată în comportamentul de rutină al vieții de fiecare zi, astfel încât cotroalele au devenit grăunțele fine ce pătrundeau mai adânc în suflet. Deci, noi suntem în mod progresiv controlați și reglementați.

Supravegherea liberală

O abordare mai pozitivă a logicii supravegherii și a relației sale cu modernitatea târzie o găsim în opera lui David Lyon (*The electronic eye*, Cambridge, Polity și Surveillance Society, Buckingham, Open University Press). În timp ce preia insight-urile analizei lui Foucault, Lyon argumentează că stimulul primar al expansiunii supravegherii au fost modificările din ordinea instituțională a societății. Pentru Lyon, creșterea și

dezvoltarea supravegherii reflectă modificări în natura ordinii sociale, în interacțiunea socială și relațiile sociale din societățile postmoderne. Noi trăim într-o societate, care este în mod progresiv mobilă, flexibilă și adaptabilă. Acesta aduce schimbări, economice, politice și în ordinea socială. În conformitate cu noțiunea de proces de debarcare (disembedding process) introdusă de Anthony Giddens (Sociology, 8TH Edition, Polity), societatea actuală se confruntă cu efectele proceselor asociate modernizării în care relațiile sociale au devenit tot mai răspândite în timp și spațiu, concomitent cu o scădere a legăturilor sociale tradiționale, în timp ce comportamentul social rutinier și performanța interacțiunilor sociale și economice nu se mai relaționează cu co-prezența. Supravegherea asigură ulterior un mecanism surogat pentru a genera un sens de încredere între oameni, care sunt angajați în forme de acțiuni la distanță sau care nu au avut șansa dezvoltării contactelor sociale într-o manieră mai organică. Un exemplu în acest sens ar fi modurile în care computerele sunt utilizate pentru a identifica urmele virtualului sau tranzacțiile sociale și schimburile dematerializate pentru a le clasifica ca normale sau deviate. Un alt demers care ilustrează dimensiunile benefice ale supravegherii îl putem găsi în designul panoptic al noii închisori din San Francisco. Designul arhitectural a fost apreciat de către deținuți prin modul în care subminează cultura violului pe care o găsim în alte stabilimente.

Pentru Lyon, schimbarea comportamentului tranzacțiilor obișnuite și a interacțiunilor a creat condițiile pentru proliferarea supravegherii. Supravegherea permite asigurarea încrederii și securității în societățile care apreciază libertatea, flexibilitatea și mobilitatea, în contextul aranjamentelor sociale, politice și economice. Ca urmare, Lyon argumentează că supravegherea are două ipostaze. Pe de o parte, cuprinde sensul de a avea grijă să urmărească și să asiste realizarea securității obiective și subiective. Aceasta corespunde unei retorici specifice dezbaterilor referitoare la controlul criminalității și solicitărilor de mai multă supraveghere. Pe de altă parte, există un potențial pentru un viitor mai pesimist, în care efectele pozitive ale supravegherii ar fi erodate și ar putea degenera într-un sistem pervaziv de control.

O interfață semnificativă a teoriei supravegherii liberale o constituie conceptul potrivit căruia schimbările în relațiile economice și în ordinea politico-economică au acționat ca precursori ai expansiunii și dezvoltării supravegherii. Această idee a fost susținută de cercetările

empirice realizate de Coleman și Sim (R.Coleman și Sim J., You Will Never Walk Alone, in *British Journal of Sociology*, 2000) privind rolul sistemului de camere de luat vederi în regenerarea Centrului din Liverpool. Cei doi cercetători au arătat modul în care utilizarea sistemului de camere de luat vederi pentru performanța supravegherii a fost determinat de imperativele economice a atragerii comercianților și clienților în aria respectivă, mai de grabă decât orice alte preocupări metafizice sau fizice de cultivare a autodisciplinei. A fost de fapt dorința de a determina factorii motivaționali de a investi în supravegherea prin camerele de luat vederi și televiziunea cu circuit închis. Pentru cei care au finanțat acest sistem, obiectivul principal a constat în reasigurarea posibililor utilizatori în legătură cu securitatea lor, utilizând tehnologii de supraveghere, care să asiste identificarea și implicit controlul acelor grupuri cu un comportament care ar fi putut afecta ordinea economică și acumularea de profit. Cercetări similare s-au realizat și în programele de supraveghere a spațiilor private de masă. În acest sens, Wakefield (*Situational Crime Prevention in Ethical and Social Perspectives on Situational Crime Prevention*, 2000) notează modul în care identificarea și monitorizarea subiecților care tulbură ordinea și săvârșesc acte criminale ca și a serviciilor de menaj și de protecție a consumatorilor constituie principalele activități ale structurilor de securitate.

Cercetătorul Reg Wittaker (*The End of Privacy. How Total Surveillance Is Becoming a Reality*, 1999) prezintă o fațetă diferită a teoriei supravegherii liberale, atunci când argumentează împotriva poziției foucauldienne, conform căreia, există o anumită inevitabilitate privind dezvoltarea unui model panopticum al unei supravegheri continue, atotcuprinzătoare și atotvăzătoare. El menționează că, plecând de la o înțelegere complexă a dezvoltării actuale în cadrul principalelor instituții politice, este evident că extinderea emergenței capacităților consolidate de supraveghere este marcată de ambivalență. Efectiv, supravegherea, ca modalitate de control, generează metacontrolul, care produce o formă secundară de control, prin utilizarea unor operatori de logică modală, referitori la cum, unde, când și față de cine supravegherea este justificată și legitimată. Mai mult decât atât, promițând noi căi de control asupra comportamentului, supravegherea sugerează, de asemenea, noi spații și metode de rezistență.

Garry Marx (*Undercover. Police Surveillance in America*, 1988 și *The Engineering of Social Control. The Search for The Silver Bullet in Crime and Inequality*) ia în calcul evoluția obiectivelor noii supravegheri de a sintetiza elemente ale panopticolui, cu un set mai liberal de valori. Autorul menționează că participarea civică solicită frecvent cetățeanului în democrație să participe activ și să acceadă la procesul de supraveghere. Serviciile bancare, asistența medicală, asigurările, rezidențele, joburile și creditele, toate implică în mod curent individul într-un regim de supraveghere. Ca urmare, evidențele realizate privind diversele aspecte ale vieții noastre economice și sociale devin componente esențiale ale sinelui nostru social. Dezvoltând teza lui Goffman, prezentarea sinelui în viața cotidiană implică actualmente cu necesitate expunerea datelor despre sine. Așa cum descrie Gary Marx, ubicuitatea datelor despre sine deschide noi posibilități de vizualizare a modului în care devianța și controlul pot fi efectuate și, pe de altă parte, ele evidențiază o reșezare a elementelor de control.

Martin Innes consideră că, în ciuda încercărilor lui Gary Marx de a realiza o sinteză dialectică, rămâne o tensiune fundamentală între teoriile supravegherii disciplinare și liberale. Studiile anterioare, pivotând în jurul conceptului panoptic, tind să descrie un scenariu în care acumularea datelor pentru scopuri disciplinare este gestionată aproape total de către stat și agențiile sale. În contrast, perspectiva liberală realizează că extinderea la care s-a ajuns în materie de supraveghere este rezultatul acțiunilor întreprinse de către firme comerciale și corporatiste, care sunt mai puțin preocupate de strategiile și tehnologiile de guvernanță. Ultima perspectivă, în loc să se concentreze pe tendințele centralizatoare ale paradigmei panopticum, tinde să folosească metafora rețelei pentru a descrie organizarea supravegherii în cadrul societății. Această abordare se aliniază cu principiile perspectivei de control post-social.

Trei aplicații ale procesului de supraveghere

Controlul criminalității, probabil modalitatea cea mai vizibilă și răspândită a supravegherii, corespunde încercărilor de a preveni și controla criminalitatea. În toate țările civilizate, autoritățile centrale și locale, precum și firmele private au investit în dezvoltarea sistemelor de televiziune cu circuit închis, într-un efort menit să asigure controlul criminalității și altor activități deviante. Actualmente, aceste tehnologii sunt prezente în mod

curent, atât în spațiile publice, cât și în cele private. Introducerea acestor sisteme a fost justificată prin faptul că ele sunt arme efective în lupta împotriva criminalității, reducând riscurile de victimizare. S-a prezumat că acestea vor descuraja subiecții să se angajeze în activități criminale și vor stimula percepția infractorilor asupra riscului că vor fi prinși. În situația că funcția preventivă nu se realizează și actele criminale au fost comise, imaginile obținute de acest sistem pot sprijini poliția să identifice suspectii.

Cu toate limitele acestui sistem, rezultă că el a realizat o funcție simbolică importantă, deoarece mai multe studii întreprinse subliniază sprijinul de care se bucură din partea cetățenilor care apreciază prezența camerelor, ca element de descurajare și reasigurare, privind securitatea în locațiile în care sunt instalate. Totuși, integrarea sistemelor camerelor de luat vederi nu reprezintă singura modalitate în care tehnologiile de supraveghere au fost utilizate la un nivel sporit pentru a preveni și detecta criminalitatea. În cartea sa, Gary Marx prezintă caracteristicile diverselor mecanisme pentru monitorizarea activităților suspectilor și țintelor:

- ✦ Transced distanțele, întunericul și barierele fizice: noile sisteme de supraveghere, utilizând camere cu senzori în infra-roșu și pentru căldură, precum și microfoane supersenzitive, ce întrec limitele naturale realizate prin simțurile umane.
- ✦ Transcend timpul: produsele supravegherii pot fi înregistrate în forme care păstrează materialul urmărit, astfel încât pot fi valide o perioadă îndelungată.
- ✦ Sunt greu de observat: aceste tehnologii fac foarte dificil de stabilit cine urmărește pe cine, iar miniaturizarea controlului de la distanță amplifică dificultatea descoperirii acestor dispozitive.
- ✦ Sunt involuntare: pot fi culese informații asupra unei ținte, fără ca ea să știe sau să coopereze.
- ✦ Susțin prevenția: incorporarea acestor tehnologii tinde să impulsioneze procedurile operaționale în sensul anticipării și prevenirii.
- ✦ Sunt intensive: în timp ce abordările anterioare ale supravegherii erau bazate pe muncă extensivă, funcțiile unui număr de agenți au fost efectiv înlocuite prin tehnologii.
- ✦ Funcționează continuu: aceste tehnologii încurajează o mutație operațională, de la focalizarea asupra anumitor suspecti către categorii de suspiciuni.

- Sunt mai intense. Noile tehnologii pot pătrunde mai profund în arena socială, devenind mai sensibile față de indicii care pot fi detectați.
- Sunt mai cuprinzătoare: în aceeași măsură în care poate penetra mai adânc, noua supraveghere acoperă game mai extinse ale domeniilor sociale și grupurilor populaționale.

Astfel, pentru Gary Marx, răspândirea și dezvoltarea noilor forme de supraveghere pe care se bazează activitatea poliției au creat condițiile pentru ceea ce el denumește „societatea de maximă securitate”.

Supravegherea în viața organizațională

Utilizarea într-o măsură mai mare a supravegherii pentru a răspunde criminalității a fost reflectată și de mutații în utilizarea controlului social în organizații. Supravegherea lucrătorilor prin management este o temă principală pentru a înțelege modul în care controlul social a evoluat în postmodernitate. Deși metodele pentru facilitarea controlului s-au schimbat, aceasta nu înseamnă că au apărut noi forme de control. Plecând de la teza raționalizării lui Weber și a rolului birocrăției în muncă, pentru a stabili sisteme mai eficiente de producție, și de la tailormism și ideea managementului științific, controlul social în organizații s-a dezvoltat prin integrarea diferitelor forme de supraveghere în procesul muncii. Așa cum computerele au făcut munca mai profitabilă și eficientă, acestea au creat potențialul pentru o supraveghere mai intensivă și sistematică a activității lucrătorilor.

Supravegherea consumului

Supravegherea consumatorilor constituie o componentă vitală pentru a înțelege cum se desfășoară controlul social în societatea postmodernă, în mod deosebit, pentru că un număr important de teoreticieni au argumentat că societatea contemporană este definită în primul rând de consum și mai puțin de procesul de producție. Într-un sistem economic orientat către consum, informațiile către ceea ce place, ceea ce nu place, obiceiurile și interesele potențialilor consumatori au o valoare economică considerabilă. Angajându-se în acte de consum, prin utilizarea cardurilor de credit, a cardurilor de loialitate sau răspunzând la sondaje despre anumite produse, cetățeanul postmodern generează urme ale

identității și statutului său, care, colaționate și procesate, pot fi utilizate în diverse moduri. Atunci când sunt combinate, printr-un proces de corelare a datelor, cu alte informații privind venitul, statutul educațional, ratele de credit, comportamentul și stilul de viață, datele referitoare la consumator formează baza pentru profilarea predictivă. Aceste profile tind să stratifice și să clasifice indivizi și grupuri de consumatori, ca parte a unui proces de tip panoptic.

Încheiem acest briefing asupra controlului social și supravegherii, subliniind că demersul nostru s-a rezumat la prezentarea, în linii generale și din perspectivă sociologică, a design-ului supravegherii cotidiene care definește contemporaneitatea postmodernă sau pandantul modernității târzii. Precizăm că nu am abordat universul hipercomplex al supravegherii generate de utilizarea computerului și, de asemenea, nu ne-am referit la specificul supravegherii prin intelligence.

Putem concluziona că infrastructura tehnică de supraveghere cunoaște o extindere progresivă și accelerată datorită emergenței noilor tehnologii. Posibilul impact intruziv asupra libertății și demnității umane este un domeniu aflat în cercetare mulți și transdisciplinară și cu o normativitate incipientă, inclusiv în plan european, care asigură o anumită protecție soft. În acest moment, prevalează valoarea utilitară a sistemelor de supraveghere, mai ales, în ceea ce privește prevenirea criminalității și terorismului. Interfața organizațională și de marketing se regăsesc, de asemenea, într-un trend utilitar care sprijină competitivitatea și progresul economic, specific economiei de piață și societății de consum. Este plauzibil ca, odată cu extinderea acestor tehnici și proceduri, vor apărea noi probleme etice, deontologice, axiologice și normative. Important este ca utilizarea acestor tehnologii să nu genereze procese de alienare, robotizare și hiper-algoritmizare a gândirii, acțiunii și procedurilor în care să se diminueze valoarea factorului uman ca decident și utilizator în integralitatea ființei sale morale, axiologice și raționale.

Bibliografie

- Cohen, Stan *Visions of social control*, Cambridge, Polity Press, 1985.
- Coleman R. și J. Sim, *You will never walk alone. CCTV surveillance, order and neo-liberal rule in Liverpool city centre*, British Journal of Sociology, 2000.
- Foucauld, Michel, *A supraveghea și a pedepsi*, Ed .Paralela 45, 2005.

- ✦ Foucauld, Michel,, *Governarea de sine și guvernarea celorlalți*, Ed. Ideea, 2015.
- ✦ Foucauld, Michel, *Trebuie să apărăm societatea*, Ed. Ideea, 2010.
- ✦ Foucauld, Michel, *Arheologia cunoașterii*, Ed. Rav, 2011.
- ✦ Giddens, Anthony, *Sociology*, 8th Edition, Ed. Polity Press, 2017.
- ✦ Innes, Martin, *Understanding social control. Deviance, crime and social order*. Ed. Open University Press, 2003.
- ✦ Innes, Martin, *Investigating murder. Detective work and the police response to criminal homicide*, Ed. Open University Press, 2003.
- ✦ Marx, G. T. "The engineering of social control: The search for the silver bullet." In J. Hagan & R. Peterson (Eds.), *Crime and inequality*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- ✦ Marx, Gary, *Undercover. Police surveillance in America*, Berkely, University of California Press, 1988.
- ✦ Poster, Marc, *The mode of information*, London, Ed. Sage, 1991.
- ✦ Wakefield, Andrew, *Situational crime prevention in mass private propriety*, in *Ethical and social perspectives on situational crime prevention*, Oxford, Ed Hart, 2000.
- ✦ Wittaker, Reg, *The end of privacy. How total surveillance is becoming a reality*, New York, The New Press, 1999.